

УДК: 94.(477.85) «1915/1916»

Андрій НАУМЕНКО
(Київ)**БОЙОВІ ДІЇ РОСІЙСЬКОГО
ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ФРОНТУ
В ГРУДНІ 1915 – СІЧНІ 1916 РОКУ***Висвітлюється бойова діяльність російських військ Південно-Західного фронту під час воєнних дій у грудні 1915 – січні 1916 року.***Ключові слова:** Перша світова війна, Південно-Західний фронт, австро-угорські війська, 7-а армія, корпус, дивізія, полк.

У науковій літературі, присвяченій подіям Першої світової війни, приділяється значна увага бойовій діяльності російських військ Південно-Західного фронту у 1914–1917 рр. Проте порівняно мало вивчено військові події у кінці 1915 – початку 1916 р., коли росіяни провели тут невдалу операцію проти німецьких та австро-угорських військ. Поглиблене вивчення перебігу та результатів цих подій допоможе виявити основні причини поразки росіян та недоліки в застосуванні військ.

Означена військова операція знайшла лише часткове відображення у наукових працях вітчизняних дослідників. Найбільш ґрунтовним з них є науковий доробок, що став результатом роботи спеціальної комісії з вивчення досвіду Першої світової війни, яка працювала у Радянській Росії у перші роки радянської влади. До них передусім належать відповідні частини «Стратегического очерка войны 1914–1918 гг.», підготовлені В. Клембовським¹ та А. Зайончковським², а також фундаментальна праця А. Зайончковського³, де розглядаються бойові дії 1914–1918 рр. на всіх фронтах війни, зокрема і на російському. Важливе місце у висвітленні цієї операції належить роботі О. Незнамова, де поглиблено розглянуто бойові дії тих днів, здійснено аналіз прорахунків російського командування у застосуванні військ⁴. Поки що ця робота є найбільш повним дослідженням, яке розкриває більшість проблем, пов'язаних з буковинськими подіями кінця 1915 – початку 1916 р.

З праць російського зарубіжжя заслуговує на особливу увагу капітальний доробок А. Керсновського з історії російської армії, де він операції у Буковині приділив певну увагу, хоча і надто коротко⁵.

Історичні праці радянських дослідників, зокрема І. Ростунова, містять лише короткі згадки про військові події в означений час⁶.

Сучасні дослідники порівняно мало звертаються до дослідження вказаних бойових дій. Лише коротко про них згадує В. Заповловський⁷. В. Волковинський тільки побіжно вказує на невдачу росіян у «новорічній битві» в Буковині під Топорівцями-Раранчем-Боянами. При цьому він значно перевищує втрати, яких зазнали ворогуючі сторони⁸.

Важливе місце серед історичних джерел посідає мемуарна література. Проте мемуаристика саме у розрізі названої теми незначна. У спогадах О. Брусилова⁹ і М. Лемке¹⁰, наприклад, аналізуються лише невдалі результати боїв, бойова ж діяльність військ майже не згадується. В цілому ж джерельну базу для висвітлення цих подій розширити досить складно. Відтак доводиться визнати, що наявні джерела та література недостатні для того щоб всебічно дослідити бойову діяльність російських армій Південно-Західного фронту під час бойових дій у Буковині у грудні 1915 – січні 1916 року. І все ж автор робить спробу поглибити вивчення цієї проблеми.

У жовтні 1915 р. суттєво загострилася ситуація на фронті сербської армії проти австро-угорських військ. Це значною мірою стурбувало і Велику Британію та Францію – союзників Росії. Сербський верховний головнокомандувач королевич Олександр 7(20) грудня звернувся до імператора Миколи II з проханням вплинути на західних союзників щодо підтримки сербської армії. Цар намагався допомогти сербам дипломатичним шляхом, але безрезультатно¹¹. Залишалася лише можливість використати військову силу, яка, однак, на цей час не була ще повною мірою відновлена. Тож Росія змушена була самостійно рятувати сербів власними силами, не сподіваючись на допомогу союзників по Антанті.

Протягом всього попереднього періоду війни Російська армія вела з різним успіхом постійну маневрену боротьбу і лише після виснажливого і кровопролитного відступу 1915 р. відчула можливість незначної перерви. Тим часом російський фронт тягнувся суцільною смугою від берегів Ризької затоки до Румунського кордону. Проти росіян у смузі Південно-Західного фронту стояли майже винятково австро-угорські війська. Бойові дії обмежувалися тут діяльністю розвідників, інколи наступом кількох рот з метою зайняти вигіднішу позиційну ділянку і артилерійською перестрілкою¹².

Складне положення на Балканському півострові в результаті виступу Болгарії і можливого ультиматуму з боку Центральних держав Румунії змусило російську Ставку сформуванню восени 1915 р. нову, 7-у армію в складі 4,5 піхотних та 1 кінного корпусів і зосередити її в районі Одеси¹³. Спочатку ця армія охороняла узбережжя Чорного моря і кордон з Румунією¹⁴. 19 жовтня її командувачем було призначено генерала Д.Г. Щербачова. До складу 7-ї армії в цей час входили: II, XVI армійські та V Кавказький корпуси¹⁵. В. Клембовський вказує, що до складу армії було включено також і Туркестанську стрілецьку бригаду. Всі ці війська було взято з Західного фронту і розташовано наприкінці жовтня в Одесі, Тирасполі (XVI армійський корпус), на ст. Роздільній (II армійський корпус), у Миколаєві і Херсоні (V Кавказький корпус)

і в Рені (Туркестанська бригада). Протягом майже місяця перебування у цих районах вони були укомплектовані людьми до повних штатів, кіньми, предметами інтендантського, артилерійського та інженерного постачання такою щедрою мірою, як не було під час першої мобілізації в 1914 р. Проте до штату не вистачало близько 50% штаб-офіцерів¹⁶. В подальшому ця суттєва вада негативно позначилася на управлінні військами під час операцій.

Як же росіяни мали намір надати допомогу сербам? Розглядалося чотири цілком реальні способи:

1) вторгненням в Болгарію через Румунію, але румуни відмовилися пропустити російські війська через свою територію;

2) спільним наступом, як пропонувала російська Ставка, на Будапешт 10 російських корпусів через Карпати і 10 англо-французьких через Салоніки. 7 (20) листопада начальник штабу Верховного головнокомандувача запропонував союзникам такий план, але останні відмовилися;

3) здійсненням десанту на болгарське узбережжя Чорного моря, проти чого заперечувало флотське командування, вважаючи таку операцію восени надто ризикованою.

Відносно морського десанту В. Клембовський вказує, що питання щодо десантування двох корпусів на болгарське узбережжя було детально розроблено під керівництвом командувача Чорноморським флотом адмірала А. Ебергардта. Він доповідав, що без морської бази у Констанці, що знаходиться поблизу болгарських берегів, десантну операцію виконати важко навіть у сприятливу пору року, а восени вона може закінчитися катастрофою, адже внаслідок активних дій ворожих підводних човнів слід було зважати на великі втрати у транспортному флоті. Проти цього рішуче виступав і генерал Д. Щербачов, що взагалі не вірив в успіх десантних операцій¹⁷. О.О. Брусилов пише, що Щербачов сам переконав імператора Миколу II не відправляти 7-у армію у Болгарію, вважаючи, що шансів на успіх вона там не матиме, і краще відправити її на Південно-Західний фронт, щоб прорвати розташування противника і, приєднавши до цього прориву загальний наступ всіх військ фронту, відкинути австро-германців якомога далі на захід. З цими пропозиціями цар погодився. При цьому сам Брусилов вірно свідчить, що командує фронтот генерал М.І. Иванов наперед вирішив, що ця операція ніяких позитивних результатів дати не могла. За оцінками Брусилова, штаб фронту так скомбінував операцію, що вона не могла мати успіх¹⁸.

Останній спосіб полягав у проведенні енергійного наступу лівофланговими арміями Південно-Західного фронту, щоб відтягнути сюди австро-німецькі війська. Генерал М.В. Алексєєв вважав більш вигідним зібрати особливу армію на Воло-

чиському напрямку і звідси завдати австро-німецьким військам сильний удар залежно від обстановки – або на Львів, або у Трансильванії. Цьому планові співчували і союзники, адже від них не вимагалось використовувати свої війська на чужому фронті, що був віддалений від Заходу. Остаточо було обрано цей останній спосіб. Наприкінці листопада, коли вже було вирішено відмовитися від десанту і наступати в Буковині, почалося перевезення 7-ї армії на Гусятин і Волочиськ. Знов зосереджена і прекрасно забезпечена 7-а армія у грудні була перевезена в район Тереховля – Чортків, і мала атакувати противника за умови сприяння сусідніх – 11-ї (праворуч) і 9-ї (ліворуч) – армій на р. Стрипа, розвиваючи свій прорив у північному і північно-західному напрямках. Офіційно ж 7-а армія переходила до складу Південно-Західного фронту з 29 листопада (12 грудня)¹⁹. З боку Центральних держав на цій ділянці фронту були тепер розташовані нова німецька армія Ф. Ботмера і 7-а австрійська армія К. Пфляцера, в цілому дещо слабші за російські війська, що атакували²⁰.

Між штабами 7-ї армії і Південно-Західного фронту відразу виникли серйозні непорозуміння. Генерали Д.Г. Щербачов і М.М. Головін (начальник штабу 7-ї армії) давали відчувати недолюгому Иванову (таким вважає його А. Керновський) свою перевагу, а той, в свою чергу, не упускав можливості показати «професорам», що головнокомандуючий – він²¹. Щербачова і Головіна професорами називали тому, що до війни вони служили у Миколаївській військовій академії і активно займалися викладанням і науковою діяльністю²².

Завдання військам командування Південно-Західного фронту поставило наступні: 7-ї армії, до складу якої переходив XXII армійський корпус і кінний корпус генерала А. Драгомирова, прорвати розташування противника на р. Стрипа і розвинути прорив в північному або північно-західному напрямі; 9-ї армії привернути на себе увагу противника енергійною атакою між Дністром і Прутом; 11-ї армії розбити сили противника, що їй протистоять, прагнучи відкинути їх на північ; 8-ї армії сміливими діями утримувати противника на своєму фронті; гвардійському загонові зосередитися в районі Нове Село (16 верст на північ від Волочиська) – Кам'янка (на залізниці за 8 верст на північний захід від Волочиська) – Скалат-Волочиськ. В резерв командувача фронтом мали надійти 82-а дивізія, зосередившись в Улашківці-Озеряни, і 48-а дивізія, яку мали перевезти зі станцій Полипа і Сарни в Кам'янець-Подільський. Атака для 9-ї армії призначалася на 14 (27) грудня, для 7-ї – 16 (29) грудня.

Проти 7-ї армії противник розташовувався наступним чином: в районі Беняви і Сокольників – 55-а та 56-а дивізії; далі на південь від Вишнівчика до Бучача – 39-а та 12-а дивізії; від Бучача до Язловця – 36-а дивізія. В цілому перед фронтом 7-ї

армії противник був більш розтягнутий, ніж перед 9-ю, а особливо, ніж перед 11-ю армією, зате ж його позиція була дуже сильно укріпленою. О. Незнамов зазначає, що австрійські позиції на призначеній ділянці прориву тепер були далеко не тими, з якими доводилося мати справу російським військам у вересні: тепер вони були обладнані спеціально проти важкої артилерії, враховано досвід німців, набутий ними на Західному фронті. Для успіху потрібна була дуже потужна важка артилерія і інші умови підготовки свого вихідного положення. Проте артилерії у росіян було дуже мало²³.

Командувач 7-ю російською армією вирішив покладене на нього завдання наступним чином. На фронті атаки в 25 км він розгорнув свої 3 корпуси, давши фланговим корпусам ділянки для атаки по 10 км, а середньому, який провадив, так би мовити, головну атаку, — ділянку в 5 км, залишивши четвертий корпус у себе в резерві. А. Зайончковський вважає, що саме в цьому і полягало все його керівництво операцією. Він також наголошує, що проти 7-ї армії на прекрасно укріплених позиціях тримали оборону 4-5 австро-угорських і німецьких дивізій, тобто сили на цій ділянці були майже рівні²⁴. Артилерія 7-ї армії була такою: 24 шестидюймові гаубиці, з 3654 бомбами та 1770 шрапнелями і 12 сорокадволінійних гармат з 2064 гранатами і 2064 шрапнелями; польові мортирні дивізіони – згідно штату²⁵.

Головну атаку на ділянці Вишнівчик – Бобулинці Щербачов поклав на II корпус генерала В.Є. Флуга²⁶, підсилений 3-ю Туркестанською стрілецькою бригадою. Одну кінну дивізію було поставлено безпосередньо за II корпусом²⁷. Допоміжні атаки мали провести XXII корпус від Беняви до Гайворонки, і V Кавказький – ліворуч II до Трибухівців, XVI корпус склав резерв командувача, кінний корпус у складі 3-х дивізій зосередився на південний схід від Чорткова²⁸. Пізніше полонені свідчили, що австрійці не знали, що готується атака з боку росіян²⁹. Отже, раптовість атаки могла цілком сприяти можливому успіхові російських військ.

14 (27) грудня в атаку рушили 3 корпуси 9-ї армії для відволікання на себе уваги. XLI XI і XII корпуси 9-ї армії почали атаку і добралися до дротяних загороджень противника. Наступного дня вони ж штурмували окремі ділянки, але невдало³⁰. При цьому А. Зайончковський стверджує, що ці війська дали дротяних загороджень противника не дійшли³¹. Особливо відзначилися тут полки 73-й Кримський, 76-й Кубанський і 126-й Рильський, що подолали по 20–25 рядів загороджень. В боях поблизу Ранчого російські війська взяли 1850 полонених і 3 кулемети. Але і втрати 9-ї армії склали 21 975 бійців³². Далі 16 (29), 17 (30) і 18 (31) грудня у донесеннях вказувалося, що частини, які штурмують укріплення противника, ріжуть дротяні загородження. Надвечір після досить впертих боїв за

передові опорні пункти противника (тут окопи мали солідну дротяну мережу) поблизу Добропілля, Петликівців Нових і Пиляви росіяни взяли їх, захопивши до 400 полонених, і наблизились до головної позиції³³. В. Клембовський наголошує, що це тривале перерізання ворожого дроту служило безсумнівним доказом невдалого штурму і невиконання артилерією своїх завдань щодо пробиття проходів у загородженнях. 18 (31) грудня 9-а армія знов перейшла в наступ, при цьому часткові атаки XII корпусу мали успіх. З 20 грудня (2 січня) наступ майже не розвивався і почався поступовий перехід у вогневий бій. Таким чином атаки 9-ї армії не вплинули на обстановку в районі південніше Дністра, а на лівому березі вони скували австрійців і завадили їм підкріпити частини, атаковані 7-ю армією³⁴.

А 16 (29) грудня за найгірших кліматичних умов (мокрый сніг, грязюка, що не давала навіть можливості перебігати, і бездоріжжя) рушили 3 корпуси 7-ї армії для атаки призначених їм ділянок³⁵. Зокрема, в основу дій II корпусу 16–18 (29–31) грудня його командиром покладалося наступне: швидкими і енергійними діями використати несподівану для противника появу свіжих сил на фронті. Приймаючи до уваги характер місцевості, генерал Флуг намітив власне для прориву ділянку близько 4 верст – висоти 382–384, з яких відкривалася можливість прекрасного спостереження за всією ділянкою противника перед корпусом і за Стрипу, а також і проміжок між ними³⁶.

Сподівання на ефект «раптовості», точні розрахунки розміру воронок від одного набою та довжини обстрілюваного фронту і нарешті попередні успіхи над австрійцями призвели до того, що найкращі з російських артилеристів – знавці важкої артилерії – визнали можливим досягти необхідних руйнувань частим вогнем, тим більше, що «на ведення систематичного вогню було недостатньо набоїв». Вогонь продовжувався півгодини, після чого частини II-го корпусу рушили в атаку по всьому фронту. V Кавказький і XXII армійський корпуси виконували завдання, покладені на них раніше. Проте піхота на всьому фронті знайшла дротяні загородження цілими і, коли намагалася зруйнувати їх власними засобами, була зустрінена сильним рушничним і кулеметним вогнем³⁷. Л. Белькович, в свою чергу, свідчить, що доводилося різати ці широкі колючі смуги ручним способом. Солдати, що мали ножиці різних систем, підповзали близько до дроту і, лежачи на спині, робили цю роботу. В більшості випадків вони не закінчили свою справу, вибували зі строю³⁸. Так війська зазнавали додаткових втрат. Відтак, будучи не в змозі виконати своїх завдань, 26-а дивізія і частини 43-ї відійшли у висхідне положення. Цей бій показав, що підготувати атаку на фронті довжиною 4 версти наявна артилерія за такий короткий час не може. Командир корпусу вирішив по-

вторити атаку наступного дня, зосередивши вогонь артилерії всього на 2 верстах. Для цього довелося змінити розташування батарей, що зайняло час до 15–16 годин.

Нова артилерійська підготовка також зайняла півгодини. Окопи тепер постраждали сильно, але дрiт було сильно зруйновано тільки в одному місці. Атаку було відбито. Лише там, де смугу було знищено, 2–3-м ротам вдалося увірватися у розташування противника. Проте ці роти потрапили під вогонь з призвичаєних до бою ходів сполучення із 2-ї лінії. Частково вони потрапили в полон, частково відступили. Втрати 26-ї дивізії за обидві атаки були такі: 68 офіцерів і 3485 солдатів. Дві невдачі, великі втрати, а також перебування у грязюці підірвали сили дивізії, і навряд чи вона змогла б повторити атаку. Генерал Флуг вирішив провести перегрупування і продовжити атаку частинами 43-ї дивізії.

О. Незнамов наводить важливі, на наш погляд, відомості щодо використання артилерією II армійського корпусу набоїв 17 і 18 (30 і 31) грудня, а саме:

- 6 дюймових 2616 бомб і 295 шрапнелів;
- 48 лінійних 1778 бомб і 382 шрапнелів;
- 3 дюймових 3956 гранат і 2968 шрапнелів³⁹.

Беручи до уваги малорезультативну роботу артилерії, командуючий армією наказав вести підготовку методично з перевіркою кожного пострілу. 19 і 20 грудня (1–2 січня) здійснено перегрупування артилерії. Враховуючи незначні результати попередньої роботи артилерії, командир 43-ї піхотної дивізії власне для прориву намітив ділянку всього близько 400 сажнів (1 сажень = 2,13 м) по фронту, а саме висоти 384 (Бобулинці). Саме сюди мала спрямувати свій вогонь важка артилерія. Частина ж важкої артилерії отримала спеціальне завдання – пробити два проходи у загородженнях. Пристрілятися мала кожна гармата.

Одночасно з 43-ю піхотною дивізією V Кавказький корпус атакував групу висот 370, 26-а дивізія – 382, XXII армійський корпус скував противника на своєму фронті.

Частини 43-ї піхотної дивізії, що атакували Бобулинці, дійшли до загороджень і там, де перші дві смуги їх були розбиті артилерією, пройшли їх, але були зупинені 3-ю смугою, що залишилася цілою. Під сильним артилерійським і фланговим кулеметним вогнем з надходженням темного часу доби дивізія відійшла у висхідне положення.

На інших ділянках атаки війська також доходили до дротяних загороджень і, незважаючи на вогонь, намагалися їх подолати, але ці спроби успіху не мали. Війська зазнали значних втрат. За даними О. Незнамова, вони склали:

- 43-я піхотна дивізія – 25 офіцерів і 2703 солдати;
- 26-а піхотна дивізія – 16 офіцерів і 1009 солдатів;
- V Кавказький корпус – 14 офіцерів і 1363 солдати⁴⁰.

В свою чергу, М. Лемке, що перебував тоді у російській Ставці, наводить дещо інші цифри:

II корпус:

26-а піхотна дивізія – 68 офіцерів, 4969 солдатів;

43-я піхотна дивізія – 15 офіцерів, 1356 солдатів;

V Кавказький корпус – 4 офіцери, 329 солдатів⁴¹.

Для встановлення істини щодо втрат зазначимо, що вірними слід вважати відомості, які наводить все ж О. Незнамов, який в ході опрацювання свого матеріалу користувався більш точними архівними відомостями, які остаточно проливають світло на втрати російських військ.

М. Лемке вказує також, що за 16-18 грудня у 7-й армії загинуло 152 офіцери і 11 027 солдатів. При цьому в усій російській армії було вже чимало корпусів, кількість яких не перевищувала 15 000 багнетів. Зважаючи на це М.В. Алексєєв писав М.І. Іванову, що втрати, яких зазнали війська, не варті одержаних результатів, і слід звернути увагу на артилерійську підготовку атак, стягнути інженерні засоби. Висловлювалося припущення, що у відповідь на російський наступ німці проведуть контрманевр у районі Тернопіль – Збараж, і тому слід відповісти ударом у фланг з лінії Вишневець, можливо, Кременець – Збараж⁴².

Протягом трьох днів XXII і II корпуси зайняли дві, а місцями і три лінії окопів. 19 грудня (1 січня) проти 3-ї Фінляндської дивізії противник відступив на правий берег Стрипи, не встигнувши навіть знищити мости, але атака частин II корпусу на висоту східніше Супової не вдалася. 20 грудня (2 січня) наступ було припинено для пристрілки важкої артилерії. Наступного дня наступ відновлено, II корпус підійшов на 1,5 версти до лінії Куйданів–Бобулинці. V Кавказький, що діяв менш енергійно, ніж інші, зайняв тільки першу лінію окопів в 2 верстах східніше Белавенця. 22 грудня (4 січня) атаки XXII корпусу були невдалими. Інші корпуси лише відбивалися від контратак противника. Потім протягом двох днів все обмежалося вогнем⁴³.

Тим часом 3-я Туркестанська бригада змінила частини II корпусу, пішла в атаку, захопила ділянку позиції противника – висоти південно-східніше Куйданова, але не змогла закріпитися на них і була відкинута. Друга атака закінчилася невдало. Хоча три атаки успіху не мали, командир II армійського корпусу, сподіваючись що, в результаті безперервного бою ними все ж достатньо підірвано моральні сили противника, вирішив повторити 25 грудня (7 січня) ще раз атаку поблизу Бобулинців, доручивши їй виконання свіжій 3-й Туркестанській стрілецькій бригаді. Її командир, виходячи з того, що артилерія не в змозі підготувати атаку, вирішив атакувати на світанку, розраховуючи на раптовість удара. Важка артилерія мала зруйнувати дротяні загородження повільним вогнем напередо-

дні атаки. Вночі розвідники і сапери мали зробити ще до 30 проходів.

Для підтримки самої атаки на флангах ділянки, яку атакували, мали встановити кулеметні команди Туркестанської бригади і 43-ї дивізії з кулеметами, що наводилися у світлий час доби. Вся артилерія була завчасно пристріляна в разі, якщо противник все ж встигне відкрити вогонь в момент атаки. Всі ці приготування тривали 23 і 24 грудня (5–6 січня). На 5 годину 25 грудня (7 січня) бригада, маючи два полки в 1-й лінії і два у 2-й, зайняла висхідне положення. А на 7 годину підійшли до дротяних загороджень, і тільки тоді противник помітив наступ і відкрив вогонь. За свідченнями полонених, австрійці атаки не очікували.

Дротяні загородження були значною мірою зруйновані, піхота встигла розчистити і розширити проходи ще вночі. На 8 год. 30 хв. туркестанці пройшли всі три смуги загороджень, після чого спротив противника припинився і він почав здаватися у полон цілими ротами. Деякі роти передових Туркестанських полків дійшли до батарей і захопили 12 гармат.

Але по тих, хто прорвався, австрійці відкрили вогонь з трьох сторін: з 2-ї лінії з-за Стрипи та з відсіків праворуч і ліворуч. Близько 10 год. з двох останніх напрямків австрійці перейшли в контратаку. Частини 43-ї дивізії (три полки), призначені для розвитку успіху туркестанців, не змогли подолати вогневу завісу, за допомогою якої противник відділив частини, що атакували, від резервів. Атака ж решти частин 26-ї і 43-ї дивізій, наткнувшись на цілі дротяні мережі, не тільки не мала успіху, але навіть не завадила противнику стягнути звідси резерви для контратаки туркестанців. Зафіксовано окремі характерні риси дій противника в бою. Зокрема зазначалося, що австрійці, в разі втрати позицій завжди в першу чергу відкривають потужний вогонь і здійснюють найближчими резервами енергійну контратаку. Так було і під час цих боїв. При цьому російська артилерія продовжувала потужний вогонь по вже зайнятих росіянами окопах. Відтак війська, що хоробро наступали, гинули або потрапляли у полон⁴⁴.

О 10 год. 30 хв. почався відхід стрілецьких полків із зайнятої ними висоти. Залишено і захоплені раніше 12 гармат. Втрати російських військ, що атакували, були такими:

- 3-я Туркестанська бригада – 12 офіцерів і 3642 солдати;
- 26-а піхотна дивізія – 1 офіцер і 298 солдатів;
- 43-я піхотна дивізія – 4 офіцери і 691 солдат.

Взято у полон австрійців: 21 офіцер, 1056 солдатів, 2 кулемети⁴⁵. Найпотужніші бої витримала Туркестанська бригада, найбільшими були і її втрати.

Для повторення штурму свіжими військами 27 грудня (9 січня) XVI корпус змінив П. Проте через день командувач Південно-Західного фронту від-

мовився від цього плану, що не давав успіху, і схвалив інший, згідно з яким 9-а армія, підсилена дивізією з фронтового резерву, мала захопити висоти лівого берега р. Гуків, закріпитися на них і передати три дивізії до складу 7-ї армії для забезпечення її подальших атак. Початок їх було призначено Щербачевим на 14(27) січня 1916 р., але зважаючи на недостатню підготовку армії відкладено Івановим. А 13 (26) січня генерал Алексеев телеграфував, що слід очікувати найближчим часом висунення противниками Антанти ультимативних вимог Румунії, що зобов'язує росіян мати вільні війська і не починати бойовищ, які можуть зв'язати їм руки⁴⁶.

Протягом цих днів корпуси кожен на свій страх і ризик провадили ряд атак без зв'язку між собою, маючи в окремих місцях успіх, а в інших діючи невдало. В цілому ж війська за умови ще й незадоволеної на цей раз роботи артилерії захлинулися в атаках.

Управління операцією з боку армійського командування полягало, на думку А. Зайончковського, тільки в тому, що воно через кілька днів атак замінило стомлений Центральний корпус корпусом зі свого резерву. За таких умов генерал М.В. Алексеев⁴⁷ припинив 26 січня цю безцілну операцію, що коштувала 7-й і 9-й арміям 50 тис. чол. втрат. За даними ж А. Керсновського, втрати 7-ї армії склали 24 828 чоловік, а всьому Південно-Західному фронту груднева спроба наступу обійшлася у 47 000 чоловік⁴⁸.

Поразка відразу стала предметом поглибленого вивчення командування російських військ. Вже 30 грудня Д.Г. Щербачов видав спеціальні вказівки командирам корпусів щодо управління в бою. Він, зокрема, вказував на те, що завдання для важкої артилерії ставилися занадто широко, без урахування невеликої кількості набоїв, і відтак визначав конкретні пропозиції щодо розташування батарей, необхідності перевірки результатів стрільби і т.д. Наголошено, що в усіх випадках росіяни не змогли утримати захоплені пункти і з великими втратами відкидалися назад. Підтверджувалася помилка, яка полягала в тому, що частини, які увірвалися в окопи, не були своєчасно підтримані і перший успіх не було закріплено. Загальні висновки щодо недоліків в управлінні військами полягали у наступному: передовим полкам недостатньо чітко було визначено їх завдання; з особливим складом, який першим увірвався на позиції противника, не було командирів, які не допустили б людей до безладного обшукування окопів і встановили б порядок; зв'язок з тилом не було налагоджено; не створено передових спостережних пунктів для артилеристів. Цим пояснюється те, що свої війська вражаються своїми ж набоями. Щербачов зазначав, що старші начальники не повинні обмежуватися лише постановкою загальних цілей, але зобов'язані управляти, послідовно вказуючи під-

леглим лише найближчі завдання, які зазвичай виражаються в оволодінні місцевими предметами, а для великих частин – рубежами⁴⁹. Найголовнішою ж вадою за підсумками боїв командуєчий 7-ю армією вважав те, що не всі начальники вірили в успіх дій, які самі готували, сподіваючись на сприяння сусідів⁵⁰.

Інші командарми, зокрема командувач 8-ї армії О.О. Брусилов, також дали свою оцінку цим подіям. Він вважав, що армія Щербачова, яка мала являти собою ударну групу, було відведено надто широкий фронт, відтак у нього не виявилось достатньо резервів, а два гвардійські корпуси, що були резервом головнокомандуючого, останній Щербачову не передав, маючи на меті – використати їх після успішного прориву 7-ї армії в іншому місці. Таким чином Щербачов наносив удар не «кулаком», а розчепіреними пальцями. Так, Брусилов підтвердив висновок А. Зайончковського щодо того, що армійські корпуси діяли незлагоджено, а кожен на свій страх і ризик. Крім того, Брусилов звинувачує командування Південно-Західного фронту, яке фактично примусило інші армії стояти на місці і не вдаватися до активних дій до остаточного успіху 7-ї армії⁵¹.

Отже, російські війська зазнали поразки під час цього наступу. З цього приводу А. Керсновський наголошує: «Десять днів незв'язаних і безсистемних атак не увінчалися успіхом. Війська зробили все що могли, і, якщо хресна хода Сербії не полегшала, винні не ті російські воїни, що тисячами повисали скривавленим клоччям на замерзлому дроті ворога в ті грудневі дні на Стрипі!»⁵².

Однією з найважливіших причин, яка призвела до поразки, було те, що від самого початку підготовки і проведення операції командування фронту не вірило у її успіх. Подібні настрої мали місце і у військах. Настрої ці не ґрунтувалися на порожньому місці. Зокрема, недостатнім було постачання набоїв для артилерії. Так, як вказує А. Керсновський, технічні засоби, відпущені фронтом на прорив, були мізерні. Під час бойових дій 1915–1916 рр. у росіян стріляло 428 гармат. На артилерійську підготовку, що тривала цілих десять днів, було відпущено всього 34 000 набоїв – надто мало для скільки-небудь серйозних руйнувань, але достатньо для того, щоб цією частою стрільбою привернути до себе увагу противника. Російська норма, а саме, для артилерійської підготовки – 1 важкий набій на 3 сажні фронту, німецька – 130. Своєрідне ж розуміння генералом Івановим елементу «раптовості» (заборона розвідки) призвело до того, що військам довелося атакувати наосліп⁵³.

Цей невдалий наступ послужив суворим і надто дорогим уроком для росіян. Противник був сильним і міцно тримав оборону. Можна навіть стверджувати, що німці і австрійці могли пишатися цією перемогою. Росіяни не змогли повною мірою

використати свою чисельну перевагу і вдало організувати дії артилерії. Також надто давала про себе знати і велика нестача гарматних набоїв, тоді як противник мав їх у достатній кількості. Також зауважимо, що тогочасні австрійські і німецькі війська були досить сильними в обороні, а це також зумовило невдачу росіян.

Під час підготовки наступу Південно-Західного фронту, яку здійснював генерал О.О. Брусилов кількома місяцями пізніше, гіркий і кривавий досвід було вже значною мірою враховано, помилки було прийнято до уваги, і результат був протилежний тому, що мав місце взимку 1915–1916 рр.

В подальшому, вивчаючи військові події у Буковині тих днів, доцільно поглиблено дослідити внесок у збройну боротьбу окремих військових частин, бойові подвиги бійців і командирів.

¹ Стратегический очерк войны 1914-1918 гг. Ч. 5. Период с октября 1915 г. по сентябрь 1916 г. Позиционная война и прорыв австрийцев Юго-Западным фронтом. Составил В.Н. Клембовский. М. 1920 http://www.grwar.ru/library/Strateg_Essay_5/index.html.

² Стратегический очерк войны 1914-1918 гг. Ч. 6. Период от прорыва Юго-Западного фронта в мае 1916 г. до конца года. Составил А.М. Зайончковский. М. 1923 http://www.grwar.ru/library/Strateg_Essay_6/index.htm

³ Зайончковский А. Первая мировая война / Зайончковский А. – СПб.: ООО «Издательство «Полигон», 2002. – 878 с

⁴ Незнамов А. Два прорыва укрепленных позиций // Военно-Исторический сборник. Выпуск 4. http://www.grwar.ru/library/Mil-Collect-IV/MCIV_06.html // <http://www.grwar.ru/library/Mil-Collect-IV/index.html>

⁵ Керсновский А. История Русской Армии. – М.: Воениздат, 1994. – Т. 4. – 338 с.

⁶ Ростунов И. Русский фронт Первой мировой войны. – М.: Наука, 1976. – 387 с.

⁷ Заполовський В. Буковина у роки Першої світової війни (восні дії та їх вплив на населення) Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / В.М. Заполовський; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2001. – 19 с.

⁸ Волковинський В. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 38–55.

⁹ Брусилов А. Мои воспоминания: Воспоминания. Мемуары / Алексей Алексеевич Брусилов. – Мн.: Харвест, 2003. – 432 с.

¹⁰ Лемке М. 250 дней в царской ставке 1914 – 1915 / Мн.: Харвест, 2003. – 448 с.; 250 дней в царской ставке 1916 / Мн.: Харвест, 2003. – 672 с.

¹¹ Там само. – С. 375, 378;

¹² Клембовский В. Вказана праця. – С. 7.

¹³ Зайончковский А. Первая мировая война ... – С. 461.

¹⁴ Базанов С. Фронтовые пути русских армий // Военно-исторический журнал. – 1996. – № 4. – С. 25.

¹⁵ Залесский К. Кто был кто в Первой мировой войне / К.А. Залесский. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО „Издательство Астрель“, 2003. – С. 689

¹⁶ Клембовский В. Вказана праця. – С. 8.

¹⁷ Залесский К. Вказана праця. – С. 689.

¹⁸ Брусилов А. Мои воспоминания: Воспоминания. Мемуары / Алексей Алексеевич Брусилов. – Мн.: Харвест, 2003. – С. 206.

¹⁹ Клембовский В. Вказана праця. – С. 8-9.

²⁰ Зайончковский А. Вказана праця. – С. 461.

²¹ Керсновский А. Вказана праця. – С. 22.

²² Залесский К. Вказана праця. – С. 163, 688.

²³ Незнамов А. Вказана праця. – С. 108.

²⁴ Зайончковский А. Вказана праця. – С. 461.

²⁵ Незнамов А. Вказана праця. – С. 107.

²⁶ Залесский К. Вказана праця. – С. 619.

²⁷ Незнамов А. Вказана праця. – С. 109.

²⁸ Клембовский В. Вказана праця. – С. 11.

²⁹ Незнамов А. Вказана праця. – С. 109.

³⁰ Клембовский В. Вказана праця. – С. 11.

³¹ Зайончковский А. Вказана праця. – С. 462.

³² Керсновский А. Вказана праця. – С. 22.

³³ Незнамов А. Вказана праця. – С. 109.

³⁴ Клембовский В. Вказана праця. – С. 11.

³⁵ Зайончковский А. Вказана праця. – С. 462.

³⁶ Незнамов А. Вказана праця. – С. 109.

³⁷ Незнамов А. Вказана праця. – С. 111.

³⁸ Белькович Л. Заметки о майском прорыве 1916 года <http://www.grwar.ru/library/Mil-Collect-III/index.html>. – С. 63.

³⁹ Незнамов А. Вказана праця. – С. 111.

⁴⁰ Незнамов А. Вказана праця. – С. 112.

⁴¹ Лемке М. Вказана праця. – С. 393.

⁴² Там само. – С. 393-394.

⁴³ Клембовский В. Вказана праця. – С. 12.

⁴⁴ Лемке М. 250 дней в царской ставке 1916 / Мн.: Харвест, 2003. – С. 15.

⁴⁵ Незнамов А. Вказана праця. – С. 113-114.

⁴⁶ Клембовский В. Вказана праця. – С. 12.

⁴⁷ Зайончковский А. Вказана праця. – С. 462.

⁴⁸ Керсновский А. Вказана праця. – С. 23.

⁴⁹ Лемке М. Вказана праця. – С. 14-15.

⁵⁰ Там само. – С. 16-17.

⁵¹ Брусилов А. Вказана праця. – С. 206.

⁵² Керсновский А. Вказана праця. – С. 23.

⁵³ Там само. – С. 22.

Андрей НАУМЕНКО
(Київ)

БОЕВЫЕ ДЕЙСТВИЯ РУССКОГО ЮГО-ЗАПАДНОГО ФРОНТА В ДЕКАБРЕ 1915 – ЯНВАРЕ 1916 ГОДА

Освещается боевая деятельность русских войск Юго-Западного фронта во время попыток наступления в декабре 1915 – январе 1916 года.

Ключевые слова: Первая мировая война, Юго-Западный фронт, австро-венгерские войска, седьмая армия, корпус, дивизия, полк.

Andrii NAUMENKO
(Kyiv)

WARFARE IN DECEMBER 1915 – JANUARY 1916

Covered military activities of Russian troops of the Southwestern Front during the fighting in December 1915 – January 1916.

Keywords: World War I, Bukovina, South-Western Front, the Austro-Hungarian troops, 7th army, corps, division, regiment.

УДК 94(477.85)»1939/1945»:323.12

Олег СУРОВЦЕВ
(Чернівці)

ГОЛОКОСТ НА ТЕРЕНАХ БУКОВИНИ: РЕТРОСПЕКТИВА ПОДІЙ ТА ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

У статті на основі архівних матеріалів, опублікованих спогадів здійснюється ретроспективний аналіз подій та сучасних рефлексій Голокосту на теренах Буковини у роки Другої світової війни.

Ключові слова: Голокост, гетто, депортації, «авторизація», зондеркоманда, Трансністрія, юде-нрат, румунізація, примар.

Голокост на теренах Буковини (Північна Буковина та Хотинщина), який здійснювався румунською окупаційною владою у 1941–1944 рр. мав ряд особливостей та відмінних рис від геноциду євреїв на інших українських територіях в роки Другої світової війни. З-поміж них залишається недостатньо дослідженим в українській історіографії питання щодо становища чернівецького єврейства в період румунської окупації міста, зокрема той факт, що в Чернівцях вижили понад 14 тисяч євреїв; те, що переважна більшість буковинського єврейства (понад 75 тис.) була ліквідована не на території його проживання, а в ході депортації у транзитних таборах та безпосередньо у таборах і гетто Трансністрії.

Певну увагу долі буковинського єврейства в роки Другої світової війни приділяють науковці Румунії, США, Ізраїлю. Насамперед заслуговує на увагу робота генерального секретаря Асоціації (Союзу) румунських євреїв М.Карпа «Carte neagra. Suferintele evreilor din România. 1940–1944» (Чорна книга: страждання євреїв Румунії. 1940–1944)¹. Він мав не лише доступ до низки німецьких та румунських документів, але й був свідком Голокосту в Румунії в період правління І.Антонеску. У монографії доктора історії Р. Іоаніда «The Holocaust in Romania. The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944»² («Голокост у Румунії. Знищення євреїв і циган під час режиму Антонеску. 1940–1944») значна частина матеріалу присвячена трагедії єврейського населення Буковини. Грунтовні праці Ж. Анчеля на високому науковому рівні розкривають сутність Голокосту в Румунії. Окремі розділи в них присвячені трагедії буковинських євреїв у роки Другої світової війни. Особливої уваги заслуговує його остання 3-томна праця «Transnistria 1941–1942. The Romanian Mass Campaigns. History and Documents Summaries» (Трансністрія 1941–1942. Румунські масові кампанії. Резюме з історії та документів), видана в Тель-Авіві у 2003 році³.

Єврейська громада Буковини, з давніх-давен співіснуючи в мирі і злагоді, ввібрала в себе частину української, польської, румунської та особливо